

VAKOVERSTIJGEND LITERATUURONDERWIJS EN CKV I: EEN BESCHEIDEN BLAUWDRIJK

Cor Geljon

De voornaamste trefwoorden voor de literaire en kunstzinnige vorming in de tweede fase van het voortgezet onderwijs zijn: vakoverstijgend, thematisch, onderlinge afstemming, wereldliteratuur, kunstbeschouwing en persoonlijke reflectie. Dat lijkt een zware opgave. Toch zijn er genoeg voorbeelden van vakoverstijgende culturele projecten bekend die, soms weliswaar op kleine schaal, laten zien dat het geen onmogelijke opgave is. Een van die projecten die als een bescheiden blauwdruk zou kunnen dienen is het Odysseeproject dat in de afgelopen jaren ontwikkeld werd in de provincie Zeeland (Out 1995). In de onderstaande voorzet voor een mogelijk vakoverstijgend programma voor de tweede fase sluit ik me daar in grote lijnen bij aan.

We starten bij een klassiek werk dat als basis en kapstok dient voor een vakoverstijgend project, dat weliswaar een sterk beroep doet op de bereidheid tot samenwerking en onderlinge afstemming, maar uiteindelijk veel winst zal opleveren. In de tweede fase zullen we bij de verschillende vakken moeten woekeren met de beperkte tijd die we hebben en dan is het voor zowel de docent als de leerling zinvoller om in een groter verband te werken dan te moeten worstelen met toevallige brokstukken literatuur of kunst. Wie eenmaal de smaak te pakken heeft van een opzet als deze, kan vrij eenvoudig een eigen project bedenken met als vertrekpunt grote klassieken zoals Robinson Crusoë of Don Quichote. Ronald Soetaert uit Gent heeft in diverse publicaties over de mogelijkheden rondom deze werken zijn licht laten schijnen (o.a. Soetaert 1995). In deze bijdrage zal ik puntsgewijs een aantal aspecten van een dergelijk project nader belichten.

1. CKV I WERELDLITERATUUR

Leerlingen moeten drie (havo) of vijf (vwo) werken van algemeen erkende kwaliteit uit de wereldliteratuur gelezen hebben. Een unieke kans om hun een stukje klassieke vorming mee te geven en dan is de Odyssee van Homerus geen toevallige keus.

De Odyssee is een ideaal uitgangspunt voor een vakoverstijgend lespakket, omdat je vertrekt vanuit de bakermat van de Europese cultuur en dan zeer veel kanten op kunt gaan. Het verhaal is immers door alle eeuwen de inspiratiebron geweest voor talloze schilders en schrijvers en de thematiek is tijdloos. Daarbij bevat de Odyssee alle ingrediënten die een verhaal boeiend maken: een avontuurlijke zwerftocht, liefde, trouw, het zoeken van de zoon naar de vader, de onoverwinnelijke held, de ontsnapping door list. Tenslotte bestaat er een schitterende vertaling van Imme Dros, die het verhaal voor de gemiddelde lezer zeer toegankelijk maakt.

Het verhaal is waarschijnlijk in grote trekken aan de meesten van u bekend. Odysseus heeft al vele jaren geleden zijn vrouw Penelope achtergelaten om Troje te veroveren. Na een tienjarig beleg en de overwinning met behulp van het houten paard begint zijn avontuurlijke zwerftocht over woeste zeeën, langs vreemde eilanden met angstaanjagende monsters en verleidelijke dames. Thuis op Ithaka wacht zijn vrouw Penelope. Ze weet niet of hij ooit zal terugkomen, maar ze blijft hem trouw, ondanks de vele vrijers die met haar willen trouwen. Ze zegt hen dat ze een keuze zal maken zodra het lijkkleed dat ze aan het weven is, gereed is. Maar ze verzint een list en iedere nacht haalt ze een stuk van het kleed uit zodat het kleed nooit afkomt. Haar zoon Telemachos is inmiddels volwassen geworden. Hij ergert zich aan de vrijers en besluit de vader die hij eigenlijk nooit gekend heeft te gaan zoeken. Na een reis van vele jaren keert Odysseus terug op Ithaka. Hij doodt de vrijers en herenigt zich met zijn vrouw.

In de lessen wereldliteratuur wordt de cultuur-historische basis gelegd voor het project. De leerlingen lezen het boek en verdiepen zich in het ontstaan van het verhaal, de figuur van Homerus en de rol van de Griekse godenwereld in de literatuur. Daarbij vragen ze zich af wat het verhaal ons nog te melden heeft en welke herkenbare thema's worden aangesneden. Wie beeldmateriaal bij de lessen wil gebruiken, kan gebruik maken van de uitstekende videoband die de NOT over de Odyssee heeft geproduceerd.

2. KUNSTBESCHOUWING

Caroline Fisser heeft in diverse publicaties laten zien dat je aan de hand van de receptie van de figuur van Penelope in de schilderkunst een boeiend overzicht kunt geven van de kunstgeschiedenis van de renaissance tot heden (Fisser 1991). Het gaat daarbij

niet alleen om de periodespecifieke kenmerken, maar ook om de wisselende visie op de vrouw, die al die jaren op haar zwervende echtgenoot blijft wachten. Penelope verandert van een slimme, trouwe, zelfbewuste vrouw via een verdrietige vrouw en moeder tot het prototype van de wachtende. Ook andere schilderijen, zoals de vaak verbeelde ontmoeting van Odysseus met Nausicaä, bieden mogelijkheden tot interessante opdrachten, waarin de lezer de passage uit het verhaal en zijn eigen interpretatie kan vergelijken met die van de schilder. Giorgio de Chirico schildert met de titel 'De terugkeer van Odysseus' (1968) de held in een bootje op een plas water in zijn eigen kamer. Hij heeft de reis en zijn avonturen beleefd binnen de muren van zijn huis: het gaat er dus om wat je in je geest beleeft.

Odysseus heeft ook verschillende toneelmakers geïnspireerd. In de seizoenen 1994/95/96 was het verhaal in diverse interpretaties in de theaters te zien. In het kader van de culturele activiteiten kunnen de leerlingen deze voorstellingen bij het project betrekken.

3. VAKOVERSTIJGEND EN THEMATISCH LITERATUUR- ONDERWIJS

De vraag is nu: hoe hebben hedendaagse auteurs aspecten of thema's uit de Odyssee verwerkt? Bestaan er nog helden in de moderne literatuur of gaat het alleen nog maar over anti-helden? Zwerfverhalen blijken nog steeds geschreven te worden. We kennen Sindbad de Zeeman, Brandaan, Gulliver en Robinson Crusoe, de reisverhalen van Nooteboom, Bob den Uyl, Slauerhoff en vele anderen, maar er zijn ook 'odyssees' waarin de reiziger zijn huis niet verlaat. In het moderne odysseeverhaal gaat het immers om de symbolische zoektocht van de mens naar zijn verleden of zijn bestemming, zoals de roman 'Het Grote Verlangen' van Marcel Möring uit 1992, die door verschillende critici ook als een odyssee is herkend.

De talendocenten kunnen vrij eenvoudig aansluiten bij de Odyssee, bijvoorbeeld door de leerlingen te laten kijken hoe bepaalde motieven of thema's in de moderne literatuur verwerkt zijn. Trouw blijkt een eeuwig motief te zijn en wat doet de serieuze schrijver van nu met liefde: wat zijn de overeenkomsten, wat de verschillen? Het directe verband met de Odyssee hoeft niet altijd aanwijsbaar te zijn, maar het aardigste is het natuurlijk als patronen uit het oude verhaal terug te vinden zijn. In de moderne lite-

ratuur gaan veel zoons op zoek naar hun vader - denk aan *Asbestemming* van A.F.Th. v.d Heyden of *Indische Duinen* van Adriaan van Dis - en er zijn zeker parallellen te trekken tussen de buitenechtelijke relatie van de leraar uit 'De Buitenvrouw' van Zwagerman en de amoureuze excursies van Odysseus. Maar het kan ook directer. Er zijn prachtige gedichten geschreven waarin thema's of gebeurtenissen uit de Odyssee het hoofdthema vormen, zoals de reeks over Penelope in de bundels 'Ik zoek het hier' en 'Paviljoenen' van Willem Jan Otten.

De Oostenrijkse schrijfster Inge Merkel herschreef in haar roman *Een heel gewoon huwelijk* de Odyssee vooral vanuit het perspectief van Penelope en dat geeft een verrassende ironische (feministische) visie op het verhaal. Als Odysseus, nadat hij verteld heeft van zijn avontuur in de grot van de Cycloop, aan Penelope uitlegt dat het handelen van mannen voortkomt uit weetgierigheid en dat van vrouwen uit nieuwsgierigheid, geeft ze hem schijnbaar gelijk. Immers ook haar zoon kon vroeger geen rotsspelonk of gat onbekeken laten. "Het kruipen in gaten lijkt jullie in het bloed te zitten, jullie mannen. Ik bedoel natuurlijk vanwege de weetgierigheid die deze gaten bij jullie opwekken."

Het is de bedoeling dat leerlingen geleidelijk aan oog krijgen voor intertextualiteit en verbanden ontdekken tussen literatuur en cultuur van heden en verleden en daarbij kan bijvoorbeeld de vraag aan de orde komen of de thema's in de moderne verhalen herkenbaarder voor ons zijn of dat het nauwelijks uitmaakt.

4. REFLECTIE

'De leerling kan zijn persoonlijke leeservaringen beschrijven, verdiepen en evalueren' luidt één van de eindtermen Nederlands. De moderne vreemde talen hebben zelfs een subdomein 'persoonsontwikkeling' en ook bij CKV I is er sprake van persoonlijke reflectie. Meer dan vroeger gaat het dus om de persoonlijke verhouding van de leerling met de tekst/het kunstwerk en de wereld daarachter.

De vraag is hier: hoe kijk je als middelbare scholier tegen de gebeurtenissen en thema's uit de Odyssee aan? Wat kunnen wij er nu nog mee? Welke personages, gebeurtenissen, conflicten en thema's zijn voor ons nog steeds herkenbaar en wat kunnen wij er van leren? Odysseus is een belangrijke held, maar welke beteke-

nis kennen wij tegenwoordig aan het begrip held toe? Welke mensen zijn voor ons echte helden? Wat betekent trouw of liefde voor de leerlingen in het dagelijks leven en in hoeverre herkennen en waarderen ze de in de moderne romans en verhalen beschreven vormen van liefde en trouw?

Als we het bijvoorbeeld hebben over 'trouw' dan gaat het in dit verhaal vooral om trouw aan een gegeven woord, trouw aan een ideaal en trouw aan een vriend of geliefde. Telemachos is trouw aan zijn ouders en de zaak van zijn land. Hij gaat orde op zaken stellen, bindt de strijd aan met de vrijers die zijn moeder belagen en gaat op zoek naar zijn vader die hij in twintig jaar niet heeft gezien. Zijn dat edele voornemens of is het in wezen eigenbelang? Odysseus is trouw aan de eer van zijn stand en zijn volk: hij neemt deel aan de vergeldingsoorlog tegen Troje. Of is hij toch gewoon een avonturier? Hij blijft zijn vrouw trouw tijdens zijn omzwervingen door steeds aan haar denken. Maar hoe zit het dan met die vriendinnen?

Penelope is trouw aan haar man. Ze weet niet of hij ooit zal terugkeren, maar ze wacht op hem en om de vrijers te misleiden, weeft zij overdag een lijkwade, die ze 's nachts weer uithaalt. Zolang het kleed niet af is, zullen de vrijers haar met rust laten. Of is het zelfbescherming? De vraag is of trouw voor de oude Grieken iets anders was dan voor ons of eigenlijk precies hetzelfde?

De leerlingen zullen in de teksten die ze hebben gelezen onderzoek moeten doen naar de wijze waarop de thema's zijn uitgewerkt en iedere keer zullen ze zich moeten afvragen wat zij daar van vinden, of de gekozen oplossingen ook de hunne zijn, wat hun keuze zou zijn bij bepaalde dilemma's. Met andere woorden we vragen ze een uitspraak te doen over hun relatie tot de tekst.

Soms draagt de moderne auteur de interpretatie op een dienblaadje aan en de lezer hoeft alleen nog maar te zeggen of hij het er mee eens is. Voor de dichter K.P. Kaváfis is de reis van Odysseus de levensreis: geniet ervan, als je thuiskomt betekent dat het eind van je leven.

Als je op je tocht naar Ithaka vertrekt,
 smeeik dat je weg heel lang mag zijn,
 vol avonturen, vol gevaren
 (.....).
 Houd altijd Ithaka in je gedachten.
 Daar aan te komen dat is je bestemming.
 Maar overhaast de reis volstrekt niet.
 Beter dat die vele jaren duren zal
 en dat, je oud al, landen zult op het eiland
 rijk met alles wat je onderweg hebt gewonnen,
 niet verwachtend dat Ithaka je rijkdom geven zal
 Ithaka gaf je de mooie reis.
 Zonder dat eiland was hij niet op weg gegaan.
 Verder heeft het je niets meer te geven.

(Fragment uit 'Ithaka', 1911. Vert. G.H. Blanken.)

LITERATUUR

- Homerus' Odysseia. De reizen van Odysseus (1991).* Vert. door Imme Dros. Amsterdam.
- Dros, Imme (1994). *Odysseus - Een man van verhalen*, Amsterdam.
- Fisser, Caroline (1991). 'De receptie van Homerus in de beeldende kunst'. In: C.A.C.M. Fisser (red), *Receptie van de klassieken III*. Amsterdam, Vrije Universiteit.
- Fisser, Caroline, en Cor Geljon (1994). 'De Cycloop in de klas, werken met vertalingen', in: *Lampas, tijdschrift voor Nederlandse classici*, dec.
- Geljon, Cor (1995). 'De Odyssee vanuit drie perspectieven'. In: *Letteren* 3:1.
- Merkel, Inge (1993)(1987), *Een heel gewoon huwelijk. Odysseus en Penelope*. Bert Bakker Amsterdam.
- Out, Nico, (red)(1995). *Op reis met Odysseus*. Sireneproject Middelburg.
- Soetaert, Ronald (1995), 'Over de grenzen van het literatuuronderwijs'. In: Wam de Moor, *Een zoen van Europa*, Nijmegen, 119-135.

Inlichtingen:

Odysseusproject:

Zeeuwse Bibliotheek Middelburg

mw. H. Bruynooge (coördinator Sireneproject)

Tel. 0118 - 630317